

تحلیل محتوای اخبار «داعش» در روزنامه «الشرق الاوسط»

زهرا دلآور^{۲۰۲}، کبری روشنفکر^{۲۰۳}

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۰/۲۵، تاریخ تایید: ۹۷/۳/۱۸

چکیده:

تحلیل محتوا تکنیکی است که بر اساس قواعد، احکام و روش‌های مشخص به دنبال استخراج داده‌ها از متن است، از طرفی با توجه به کارکرد خبری مطبوعات در جهان معاصر و وابستگی‌های ایدئولوژیکی، سیاسی و حزبی روزنامه‌ها و همچنین جهت‌گیری‌ها و نگرش‌های متفاوت این رسانه‌ها به تحولات منطقه‌ای و جهانی، بررسی و تحلیل محتوای مطبوعات از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار می‌گردد، در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوا، محتوای روزنامه «الشرق الاوسط» در رابطه با گروه داعش مورد بررسی قرار گرفت، به همین منظور تیترا، موضوعات خبری، نوع اخبار و همچنین منابع اخبار از ابتدای ماه اکتبر سال ۲۰۱۶م به مدت ۵۰ روز متوالی بررسی و تحلیل شد، هدف از این پژوهش، شناخت جهت‌گیری این روزنامه در قبال گروه داعش است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد عملیات موصل مهم‌ترین موضوعی است که روزنامه در بازه زمانی مورد بررسی به آن پرداخته است و علاوه بر داعش، جهت‌گیری منفی روزنامه نسبت به نیروهای بسیج مردمی عراق در این خبرها در خور تأمل است.

واژگان کلیدی: مطبوعات، متون خبری، تحلیل محتوا، الشرق الاوسط، داعش.

z.delavar2014@gmail.com

z.delavar2014@gmail.com

۲۰۲- دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات دانشگاه تربیت مدرس

۲۰۳- استادیار دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه:

کارکرد خبری مطبوعات در جامعه کنونی، اهمیت غیر قابل انکاری یافته است، تحولات منطقه‌ای خاورمیانه از یک سو و پیچیدگی اوضاع سیاسی ناشی از شکل‌گیری گروه‌های تروریستی، مذهبی و فرقه‌ای بر اهمیت این کارکرد و ضرورت شناخت جهت‌گیری سیاسی رسانه‌ها می‌افزاید؛ چراکه این مطبوعات به دلیل وابستگی‌های ایدئولوژیک، نگرش مختلفی به پیدایش و عملکرد چنین گروه‌هایی دارند و در انعکاس و برجسته‌سازی اخبار این گروه، به شیوه‌های مختلفی عمل می‌کنند. در همین راستا و با عنایت به اینکه برخی روزنامه‌ها را می‌توان سخنگوی دولت‌ها دانست، بررسی و تحلیل محتوای روزنامه سعودی «الشرق الاوسط» به منظور شناخت جهت‌گیری سیاستگذاران آن در قبال گروه داعش، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌گردد. هدف از این پژوهش، فهم جهت‌گیری‌ها و گرایش‌های فکری روزنامه الشرق الاوسط نسبت به گروه داعش است، به همین منظور، با نگاهی گذرا به تاریخچه شکل‌گیری این گروه و همچنین تأسیس روزنامه الشرق الاوسط، به بررسی نحوه انعکاس اخبار آن در روزنامه مذکور پرداخته و در همین راستا موضوع و ویژگی تیرهای خبری و همچنین محتوای اخبار و نیز مهم‌ترین رویدادهای برجسته‌شده، مکان وقوع و نوع آن را در این اخبار کنکاش خواهیم کرد. برای دستیابی به هدف پژوهش از روش توصیفی - تحلیلی با تکنیک تحلیل محتوا استفاده می‌شود.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در خصوص تحلیل محتوای رسانه‌ها و همچنین گروه داعش صورت گرفته است، طبق بررسی‌های انجام‌شده، پژوهشی که به‌طور مستقل به واکاوی و تحلیل محتوای روزنامه الشرق الاوسط در رابطه با گروه داعش پرداخته باشد، ملاحظه نگردید، اما مهم‌ترین پژوهش‌ها و مقالاتی که در خصوص تکنیک تحلیل محتوا و گروه داعش به رشته تحریر درآمده به شرح ذیل می‌باشد:

کتاب «تحلیل محتوا» نوشته کلوس کریپندورف با ترجمه هوشنگ نایبی، ۱۳۷۸ش، نویسنده این کتاب، پس از تشریح مفهوم تحلیل محتوا به بیان تاریخ پیدایش و شکل‌گیری آن می‌پردازد. وی در ادامه، مراحل یک طرح تحلیل محتوا را به‌طور دقیق توصیف می‌نماید.

«فن تحلیل محتوا»، به قلم ژان مزون نوو و ترجمه و اقتباس نیکچهره محسنی، ۱۳۵۴شمسی. این مقاله تکنیک‌های تحلیل محتوا را شرح و زمینه‌های کاربرد تحلیل محتوا را بر می‌شمارد.

«روش‌های پژوهش رسانه‌ها»، نوشته آرتور آسا برگر و ترجمه محمد حفاظی، ۱۳۷۳ شمسی. نویسنده این کتاب تحلیل محتوا را یکی از روش‌هایی می‌داند که با به‌کارگیری و تلفیق آن با سایر روش‌ها می‌توان به شناخت درستی از واقعیت‌ها و فهم پدیده‌های اجتماعی نائل آمد. کتاب «درسنامه شناخت عربستان و وهابیت» به قلم علی محمدی، ۱۳۸۱ شمسی. این کتاب حاوی اطلاعات نسبتاً کاملی پیرامون وضعیت اقتصادی، اجتماعی، دینی، فرهنگی و سیاسی عربستان است، جهت‌گیری منفی نویسنده نسبت به این کشور در سراسر کتاب قابل مشاهده است.

«گفتمان حاکم بر شکل‌گیری و فعالیت‌های داعش»، به قلم تاجیک، عالیشاهی و مجیدی نژاد، ۱۳۹۳ شمسی. نویسندگان این مقاله، جریان شکل‌گیری داعش را در قالب تئوریک و با استفاده از نظریات بسیج منابع چارلز تیلی و بحران اسپرینگز تشریح و تفسیر نموده‌اند، آنها معتقدند داعش برای بحران‌سازی در عراق و سوریه، از منابع مختلفی بهره برده است که از این جمله می‌توان به حمایت‌های بی‌شائبه قدرت‌های منطقه‌ای و منابع وسیع اقتصادی اشاره کرد.

«نگاهی به داعش از درون: ۱۰ روز در درون دولت اسلامی»، یورگن تودنهورفر، ۱۳۹۴ شمسی. نویسنده این کتاب اولین خبرنگار غربی است که با در دست داشتن امان‌نامه به رقه و موصل سفر می‌کند و با اعضای این گروه مصاحبه می‌کند، وی معتقد است روش‌های این گروه بسیار به روش‌های وهابیان ۲۰۰ سال پیش و همچنین خوارج ۱۳۵۰ سال پیش شبیه است. این کتاب در بردارنده اطلاعات مفیدی از شیوه تفکر و عمل داعش است.

«گفتمان داعش، تبیین ذهنیت سلفی‌گری»، به قلم مهدی قاسمی ورجانی، ۱۳۹۴ شمسی. نویسنده این کتاب نگاه نظامی به مسئله داعش را به نوعی ساده‌انگاری تلقی می‌نماید و بر این باور است که هدف داعش از استقرار در منطقه دستیابی به برنامه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی است و این موضوع ضرورت شناخت این گروه را بیش از پیش ایجاب می‌کند.

سؤال پژوهش

جهت‌گیری روزنامه «الشرق الاوسط» نسبت به گروه داعش چگونه بوده است؟

جامعه آماری

مطالب منتشرشده از داعش در روزنامه الشرق الاوسط از ابتدای ماه اکتبر سال ۲۰۱۶ به مدت ۵۰ روز متوالی واحد آماری این تحقیق را تشکیل می‌دهد که وقوع تحولات سیاسی مهم در این

بازه زمانی؛ از جمله شروع عملیات ارتش عراق برای باز پس گیری موصل و همچنین انتخابات ریاست جمهوری امریکا سبب این انتخاب است.

واحد تحقیق

در این پژوهش مطالب منتشرشده در روزنامه «الشرق الاوسط» که در عنوان آنها لفظ «داعش» ذکر گردیده، مورد بررسی قرار گرفته است که شامل مهم‌ترین تیترها، اخبار، منابع خبر و نوع مطلب ارائه‌شده می‌باشد، و برای اجرای فرآیند کد گذاری متغیرها از نرم افزار excel استفاده شده است.

مبانی نظری

تعریف تحلیل محتوا

بروز جنگ جهانی دوم و بکار گیری وسیع رسانه‌های صوتی (رادیو) و متنی (جراید) به‌عنوان ابزارهای تبلیغاتی، این ایده را در ذهن دریافت‌کنندگان تبلیغات دشمن (نیروهای متحدین) به‌وجود آورد که شاید بتوان با تحلیل دقیق سخنان رهبران دشمن (همچون هیتلر) و یا تبلیغات آنان به عناصر قصد ناشده‌ای از اطلاعات مهم دست یافت که برای نیروهای خودی ذی‌قیمت باشد. این حدس البته به وقوع پیوست و بدین ترتیب تحلیل محتوا به‌عنوان ابزاری استراتژیک در مؤسسه مطالعات جنگ ایالات متحده مطرح گردید و بودجه مطالعاتی خاص خود را یافت و از آن پس به‌عنوان ابزاری مهم در شناخت خط مشی‌های مطبوعات به‌عنوان تریبون ناطق دولت‌ها مورد اهمیت قرار گرفت» (بخشی، ۱۳۸۵: ۲).

از تحلیل محتوا تعاریف گوناگونی به عمل آمده است، کریپندورف تحلیل محتوا را «تکنیکی پژوهشی معرفی می‌کند که به منظور استنباط تکرارپذیر و معتبر از داده‌ها در مورد متن آنها به کار می‌رود» (کریپندورف، ۱۳۷۸: ۲۵).

لورنس باردن نیز به نقل از لاندزی می‌نویسد: «تحلیل محتوا فنی است که توصیف‌های ذهنی و تخمینی را تلطیف و تصفیه می‌کند و ماهیت و قدرت نسبی محرک‌هایی را که به شخص داده می‌شود، به‌صورت عینی آشکار می‌سازد» (باردن، ۱۳۷۴: ۳۵).

در واقع تحلیل محتوا، تکنیکی برای استخراج داده‌ها از متن است که دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد.

آسابرگر تحلیل محتوا را روشی می‌داند که اگر چه با دشواری‌های خاصی همراه است، لیکن به‌وسیله آن می‌توان آزمایش‌های مفید و جالبی را به انجام رساند، وی می‌نویسد: «در مورد

محتوای مطالب مطبوعات با توجه به این که می‌توان به صفحه‌های روزنامه دسترسی داشت و از روی فرصت برای تحلیل آنها وقت صرف کرد، روش تحلیل محتوا روشی سودمند است» (آسابرگر، ۱۳۷۳: ۱۶).

مقوله‌های مورد بررسی در یک طرح تحلیل محتوا به‌طور کلی می‌تواند مربوط به متن و یا قالب متن و شکل بیان باشد، مقوله‌های مربوط به متن از یک‌سو اساسی‌ترین جنبه‌های مورد بحث در محتوا را واکاوی نموده و از سوی دیگر جهت‌گیری یا ارزشیابی که مربوط به طرز فکر موافق و یا مخالف نسبت به ابعاد فوق‌الذکر است، بررسی می‌نمایند. مقوله‌های مربوط به قالب یا شکل بیان نیز شدت جهت‌گیری یا موقعیت، طرز بیان را مورد مذاقه نظر قرار می‌دهند» (مزون نوو، ۱۳۵۴: ۱۲-۱۳). موارد بررسی‌شده در پژوهش پیش رو نیز عمدتاً در چارچوب مقوله‌های فوق قرار دارند و سعی گردید مراحل تحلیل محتوا متناسب با مراحل باشد که باردن برای اجرای طرح‌های این‌چنینی پیشنهاد کرده است، این مراحل عبارتند از: ۱. تحلیل ابتدایی که انتخاب مدارک، تنظیم فرضیات و اهداف و همچنین تعیین معرف برای تفسیر نهایی را شامل می‌شود ۲. به‌دست آوردن مواد اولیه تحقیق ۳. بررسی نتایج استنباط و تفسیر.

روزنامه الشرق الاوسط

این روزنامه، یکی از روزنامه‌های مهم و پرخواننده در جهان عرب است، دفاتر اصلی این روزنامه در لندن و جده قرار دارد و از سال ۱۹۷۸ میلادی انتشار آن به زبان عربی آغاز شد، مالک این روزنامه ترکی بن سلمان آل سعود است (ویکی پدیای فارسی).

این روزنامه، به‌وسیله برادران هشام و محمدعلی حافظ تأسیس شده است و ناشر آن شرکت «نشر المملوکه» متعلق به «گروه پژوهش‌ها و بازاریابی سعودی» است. این نشریه در ۱۲ شهر جهان چاپ و پایگاه اینترنتی آن نیز به دو زبان عربی و انگلیسی ارائه می‌گردد و بخش فارسی آن نیز راه اندازی شده است (ویکی پدیای عربی).

چندین پیش‌خبرگزاری فارس گزارشی را درباره رویکردهای این روزنامه منتشر کرد و آن را روزنامه‌ای همسو با سیاست‌های استعمار پیر (انگلیس) خواند، در بخش‌هایی از این گزارش آمده است: «رویکرد سعودی‌بودن در الشرق الاوسط آشکارا به‌چشم می‌خورد؛ به‌گونه‌ای که خبرهای مربوط به این کشور همواره در صدر روزنامه هستند و دنباله‌روی از سیاست‌های خارجی سعودی از دیگر ویژگی‌های بارز آن است. آهنگ موضع‌گیری‌ها و واکنش‌های الشرق الاوسط را پادشاهی ریاض تعیین می‌کند» (سایت خبرگزاری فارس، ۱۳۹۰/۱۱/۲۵). هر چند نمی‌توان تنها بر مبنای گزارش فوق، در خصوص رویکرد این روزنامه نظر داد، اما همسویی رسانه‌های این کشور با سیاست‌های دولت، مسئله‌ای است که در سایر سایت‌ها و منابع خبری

نیز مورد اذعان قرار گرفته است: «روزنامه‌های سعودی اگر چه تحت مالکیت اشخاص قرار دارند، ولی توسط دولت حمایت و سازماندهی می‌شوند و تأسیس یک روزنامه تنها با موافقت پادشاهی امکان‌پذیر است و قانون اساسی نیز بر ضرورت حمایت رسانه‌ها از اتحاد ملی تأکید دارد، همچنین انتشار هرگونه مطلبی در خصوص اقدام به عنف دولت در روزنامه‌ها ممنوع می‌باشد» (ویکی پدیای عربی).

سایت بی‌بی‌سی فارسی نیز سال گذشته با انتشار مقاله‌ای تحت عنوان «نگاهی به استراتژی‌های رسانه‌ای عربستان سعودی» و بر اساس افشاگری اسناد ویکی‌لیکس نوشت: «یکی از پایه‌های اصلی سیاست منطقه‌ای آل سعود، رسانه است. این خاندان تمام تلاش خود را برای کنترل خروجی رسانه‌ها در هر امر مرتبط با منافع این کشور می‌کند و از خرج کردن میلیاردها دلار در این راستا هیچ ابایی ندارد... این روزنامه (الشرق الاوسط) از ابتدای تأسیس تحت نظارت آل سعود بوده و توسط ملک سلمان و پسرانش حمایت شده و در تملک آنان است». بدیهی است در ادامه این مقاله بدون در نظر گرفتن مطالب فوق و عدم پیش داوری به تحلیل محتوای مطالب این روزنامه اقدام شده است.

مختصری درباره‌ی گروه داعش

«صعود القاعده به یک عامل مؤثر در بازی قدرت در سال ۲۰۰۳ مشخصاً توسط ابومصعب الزرقاوی، اردنی ۳۷ ساله ی اهل سنت، آغاز شد. وی در اصل قصد داشت با ایجاد ائتلاف «جماعه التوحید و الجهاد» خاندان سلطنتی اردن را سرنگون کند، اما تهاجم نظامی امریکا به عراق ناگهان فرصت‌های کاملاً تازه‌ای را در اختیار او گذاشت» (تودنهورف، ۱۳۹۴: ۱۸). «وی از نقطه نظر ایدئولوژیکی، فکری و فقهی از مرجعیت شیخ ابوعبدالله مهاجر در تنظیم ائتلاف خود بهره جست، این شیخ در شکل‌گیری آراء جنگجویانه و فقهی زرقاوی اثر مستقیم داشته است» (بیانیه‌ی برائت طرفداران زرقاوی از بغدادی، ۲۰۱۴).

«در سال ۲۰۰۶ این ائتلاف به یک سازمان تروریستی منسجم و قدرتمند تبدیل شده بود و در همین سال و با قتل زرقاوی، پایه‌ریزی گروه بر اساس هویت سنی با جدیت بیشتری پیگیری و با پیوستن برخی از رؤسای عشایر سنی به این ائتلاف، مجموعه‌ی بزرگ‌تری شکل گرفت، سرکردگان این گروه با ادعای تشکیل یک حکومت، مجموعه خود را «دولت اسلامی عراق و شام» نام نهادند. حیطة فعالیت آنها در برخی استان‌های عراق و سوریه بود». (المنصوری، ۱۳۹۳: بخش اول).

در سال ۲۰۱۰ پس از هلاکت چند تن از سرکردگان ائتلاف، دولت اسلامی عراق و شام یا همان داعش با «بوبرک بغدادی» اعلام بیعت کرد (بیانیه‌ی گروه). در ادامه این روند و با توسعه و

گسترش ائتلاف و مطرح شدن این گروه در سطح بین‌المللی و همچنین با اشغال موصل، فرآیند سربازگیری با سرعت بیشتری انجام شد و بیش از ۳۵ هزار نفر عراقی و سوری و همچنین ۹ هزار عرب و غیر عرب به صفوف داعش پیوستند (سایت مرکز پژوهش‌های الجزیره، ۲۰۱۴).

منابع مالی داعش به طرق ذیل ذیل تأمین می‌گردید: ۱- کمک‌ها و حمایت‌های مالی ثروتمندان و شخصیت‌های خلیجی ۲- اموال صدقه و زکات ۳- درآمد میلیون دلاری از آدم‌ربایی و اخاذی از خانواده‌ها و دولت‌های افراد ربوده‌شده در ازای آزادی آنها ۴- غارت اموال مراکز تجاری بیمارستان‌ها، رستوران‌ها، تأسیسات برقی و آبی و مصادره درآمد حاصل از آنها ۵- تسلط بر منابع طبیعی مناطق اشغالی و میدین نفتی عراق و سوریه و همچنین معدن طلای موصل و صادرات نفت و گاز ۶- تعیین مالیات برای تجار، کشاورزان، صنعت کاران ۷- اخذ جریمه از مردم در مناطق تحت تصرف به بهانه‌های واهی (ابوزید، ۲۰۱۵).

«حضور قدرت‌های غیر اسلامی (کافر) در جهان اسلام و استیلای آنان بر تمام امور مسلمین، فقدان رهبر (نبود خلیفه)، اجرا نشدن شرعیات واقعی اسلامی، مشکلات درونی جهان اسلام (وجود عقاید مذهبی، سیاسی اجتماعی و حتی اقتصادی کفرآمیز و مغایر سنت اسلامی) و در نهایت ضعف‌های اساسی در ساختارهای تربیتی و اداری مهم‌ترین دستاویز و مستمسک داعش در ایجاد حکومت در عراق و شام بوده است» (تاجیک، ۱۳۹۳: ۲۶۵)، البته در ایجاد چنین گروهی عوامل دیگری نیز مؤثر بوده است که ذکر همه آنها در این مجال نمی‌گنجد.

شایان ذکر است در حال حاضر گروه داعش پس از اینکه از شهر راهبردی «بوکمال» توسط ارتش سوریه و نیروهای مقاومت به عقب رانده شد، دیگر هیچ شهری را در سوریه تحت تصرف خود ندارد و کارشناسان منطقه بر این باورند که امروز داعش از نظر فیزیکی در سوریه، عراق و لبنان حذف جغرافیایی شده است؛ چراکه این گروه، شام و عراق را مرکز حکومت خود عنوان کرده بود و اکنون سرزمینی برای حاکمیت ندارد، اما قطعاً از نظر تفکری و اندیشه‌ای خاتمه نیافته و برای کشورهای منطقه به یک تهدید امنیتی تبدیل می‌شود (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۶/۰۹/۰۱).

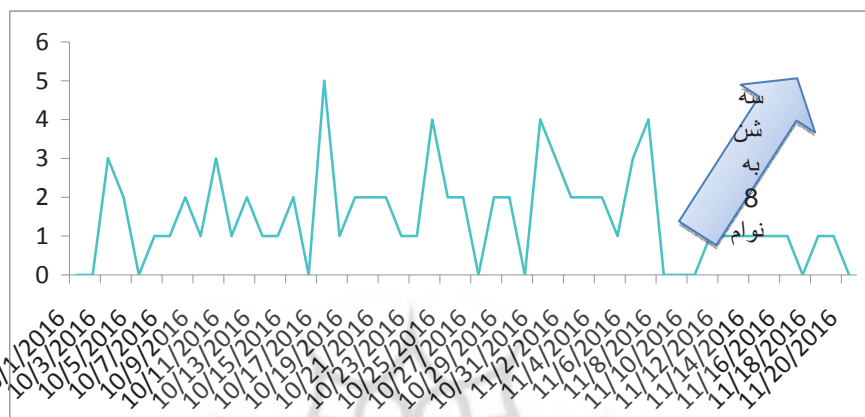
بخش تحلیلی

تیترها

در این پژوهش، تیتريهای پیرامون گروه داعش از ابتدای ماه اکتبر سال ۲۰۱۶ به مدت ۵۰ روز متوالی به لحاظ کمی و کیفی مورد بررسی قرار گرفت، در وهله اول ملاحظه گردید روزانه به‌طور متوسط یک تا دو مطلب درباره این گروه منتشر شده است. فراوانی این مطالب در برخی

روزها بیش از سایر روزها است، در نمودار ذیل روند کاهش و افزایش مطالب منتشرشده پیرامون داعش قابل ملاحظه است:

نمودار شماره ۱

همانگونه که مشهود است تعداد مطالب منتشرشده در برخی روزها افزایش چشمگیری یافته است با بررسی‌های صورت‌گرفته، ملاحظه شد این روزها عمدتاً روزهای دوشنبه هر هفته می‌باشند و علت این امر تعطیلات آخر هفته در تقویم میلادی است و این نشان می‌دهد اگر چه منطقه خاورمیانه مرکز فعالیت‌های داعش است و از نظر بعد مکانی دفتر «جده» روزنامه به کانون تحولات نزدیک‌تر است، لیکن در حقیقت عمده فعالیت این روزنامه در دفتر لندن صورت می‌پذیرد و لذا با تعطیلی کارکنان در روزهای شنبه و یکشنبه، شاهد کاهش خبرها هستیم و بالطبع، با شروع هفته در روزهای دوشنبه فعالیت روزنامه رونق می‌یابد.

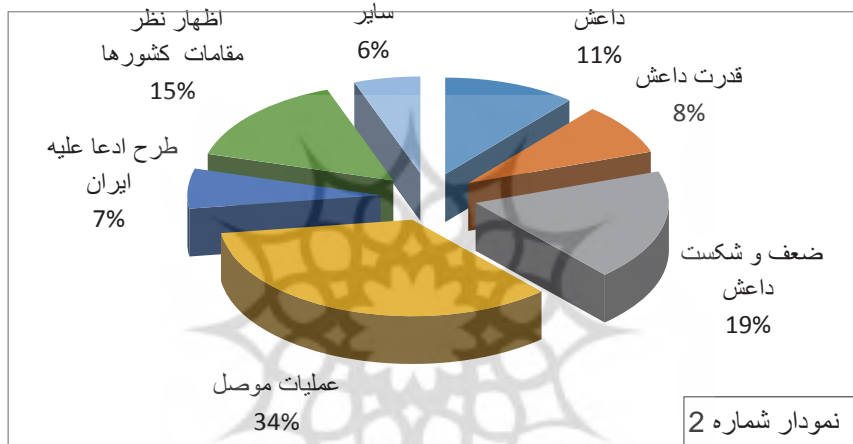
شایان ذکر است با برگزاری انتخابات ریاست جمهوری آمریکا در روز ۸ نوامبر سال ۲۰۱۶، مطالب منتشرشده از داعش در این روز و روز بعد به صفر می‌رسد و پس از آن روزانه تنها یک مطلب از این گروه انتشار یافته است که این موضوع بیانگر خارج شدن داعش از کانون توجه صاحبان نشریه و همچنین اهمیت و سرنوشت این انتخابات برای سیاستگذاران نشریه است، این در حالی است که فعالیت‌های داعش در روزهای پس از انتخابات، همچنان ادامه داشته و عملیات ارتش عراق برای بازپس‌گیری موصل از داعش یکی از مهم‌ترین سوژه‌های رسانه‌ها در بازه زمانی مذکور است.

موضوع تیتراها

موضوع تیتراها خبری این روزنامه پیرامون داعش را طی ۵۰ روز می‌توان به چند دسته تقسیم کرد:

- ۱- عملیات موصل
- ۲- عملیات تروریستی داعش
- ۳- شکست و ضعف داعش
- ۴- قدرت داعش
- ۵- طرح ادعا علیه ایران
- ۶- اظهار نظر مقامات کشورها
- ۷- سایر

درصد فراوانی این عناوین به شرح نمودار ذیل می‌باشد:

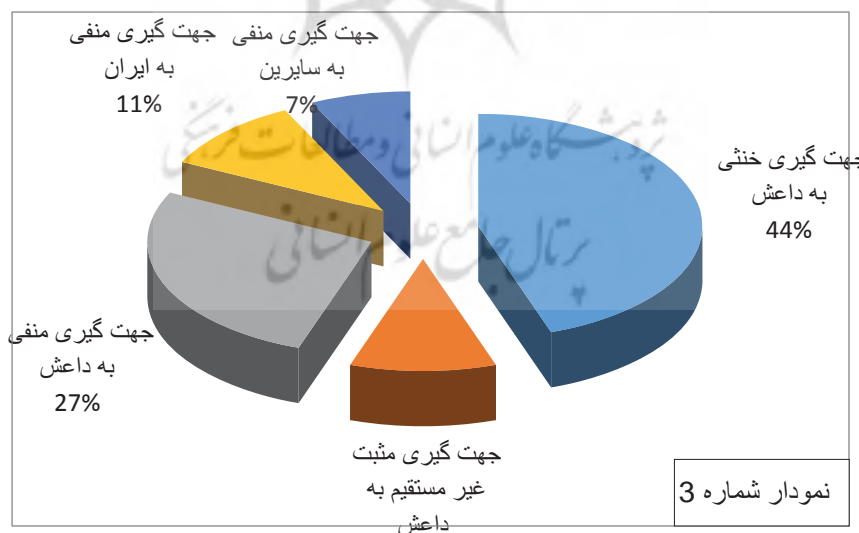
همانگونه که در نمودار فوق قابل ملاحظه است بیشترین تیتراها به عملیات موصل تعلق دارد، «نبرد موصل یا آزادسازی موصل، عملیاتی مشترک از سوی نیروهای دولت عراق با نیروهای حشد شعبی و شبه نظامیان متحد کردستان و نیروهای بین‌المللی برای بازپس‌گیری این شهر از سیطره داعش بود، این عملیات از ۱۹ فوریه ۲۰۱۷ آغاز و در ۹ ژوئیه همین سال نخست وزیر عراق به‌صورت رسمی آزادسازی موصل را اعلام کرد» (ویکی پدیا). در ادامه به برخی از این تیتراها متناسب با دسته‌بندی صورت گرفته اشاره می‌شود:

- افزایش درگیری‌ها در موصل با پیش روی نیروهای عراقی
- عملیات انتحاری داعش در ترکیه نیروهای پلیس و غیرنظامیان را قربانی کرد
- روزهای آخر در زندگی داعش
- استفاده داعش از هواپیماهای بمب افکن در عملیات
- خلیج بین چکش ایران و سندان داعش

- جبیر (وزیر امور خارجه عربستان): داعش شکست خواهد خورد، هراس ما برای غیر نظامیان موصل از نیروهای حشد شعبی است
- داعش؛ ویژگی‌ها و استراتژی‌های نازیسم
- شایان ذکر است در تیتراهایی که پیرامون شکست نهایی و قطعی داعش است نویسندگان علیرغم قواعد خبرنگاری از واژگان پرسشی و علامت سؤال و تعجب در تیترا استفاده کرده (جزوه سازمان صدا و سیما، ۱۳۹۳: ۱۷) و گویا نسبت به پایان یافتن این گروه، خوشبین نبوده و اظهار بی‌اطمینانی می‌کنند، تیتراهایی نظیر:
 - آیا داعش پایان می‌یابد یا همچنان تحت حمایت بازیچه‌های روسیه ماندگار است؟!
 - آیا اسطوره «ماندگاری و گسترش» داعش سقوط کرده است؟
 - آیا داعش برای جبران شکست‌های خود به گروهک‌های انتحاری تبدیل می‌شود؟
 - کابوس داعش آیا در ۲۰۱۶ پایان می‌یابد؟

۳-۱-۲ جهت‌گیری تیتراها

از محتوای این تیتراها می‌توان سه نوع جهت‌گیری را استنباط کرد: جهت‌گیری خنثی نسبت به داعش، جهت‌گیری مثبت به داعش که در بیشتر موارد به‌طور غیر مستقیم است و جهت‌گیری منفی که می‌توان آن را به دو شاخه تقسیم نمود؛ در برخی تیتراها جهت‌گیری منفی به داعش قابل مشاهده است و در برخی دیگر این جهت‌گیری منفی متوجه ایران، حزب الله، روسیه، و سایرین است:

برخی تیتراهای خبری مطابق با جهت‌گیری‌های فوق به شرح ذیل می‌باشد:

جهت گیری خنثی: ترکیه در یک حمله گسترده، ۸۸ تن از عناصر داعش را دستگیر کرد
جهت گیری مثبت غیر مستقیم: مقاومت با صلابت داعش در برابر مبارزان معارض. بیشتر کسانی که به داعش می‌پیوندند، تحصیل کرده هستند.

جهت گیری منفی به داعش: برنامه‌ریزی داعش برای «سپر انسانی» در موصل. جنایت‌های داعش در موصل.

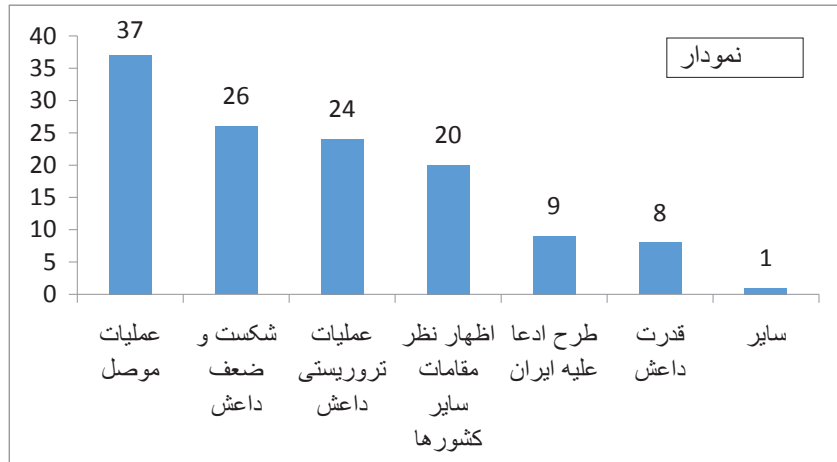
جهت گیری منفی به ایران، حشد شعبی عراق، حزب الله و داعش: حشد شعبی، تروریست داعش، طائفه‌گرایی حزب الله؛ تولیدات ایران برای اجرای برنامه‌هایش در دنیای عرب. خلیج بین چکش ایران و سندان داعش.

جهت گیری منفی به سایرین: آیا داعش پایان می‌یابد یا همچنان تحت حمایت بازپچه‌های روسیه ماندگار است؟! (جهت گیری منفی به روسیه و هم پیمانانش).

لازم به ذکر است تیترونیسی یکی از فنی‌ترین و حرفه‌ای‌ترین مراحل تهیه خبر است؛ چراکه تیترونیسی، جوهره و روح خبر و ماندگارترین قسمت خبر است و رعایت اصول دقیق تیترونیسی، تأثیر بسزایی در جذب مخاطب و محبوبیت و اعتمادسازی رسانه دارد. بررسی تیترونیسی و لیده‌های روزنامه نشان می‌دهد اصول خبرنویسی در بسیاری از آنها رعایت نشده است و در برخی خبرها حتی عنصر لید نوشته نشده است و در برخی از آنها تیترونیسی و لید با یکدیگر ارتباط موضوعی ندارند و در بسیاری از لیده‌ها و حتی تیترونیسی مجهول‌نویسی کاملاً مشهود است، این در حالی است که تیترونیسی و لید باید خالی از هرگونه مجهول‌نویسی و ابهام باشند و همچنین از نقطه نظر خبرنویسی تیترونیسی و لید باید جوابگوی ۶ پرسش چه چیز، چه کس، چگونه، چرا، کی و کجا باشند (سازمان صدا و سیما، ۱۳۹۳: ۲۴) که در اکثر تیترونیسی و لیده‌ها این نکته لحاظ نشده است و این می‌تواند گویای این باشد که هیأت تحریریه روزنامه از دانش کافی نسبت به امر خبرنویسی برخوردار نیستند.

موضوع خبرها

خبرنویسی همانند چکیده‌نویسی و مقاله‌نویسی دارای اصولی است و همان‌گونه که در مقاله می‌بایست ارتباط محکم میان متن و عنوان وجود داشته باشد، در خبرنویسی نیز متن خبر باید در هماهنگی کامل با تیترونیسی قرار گیرد، در بررسی‌های صورت گرفته بر روی متن اخبار داعش در این روزنامه، ارتباط ضعیفی میان متن و تیترونیسی در برخی از اخبار مشاهده گردید و در بعضی موارد تنها سطور اولیه متن با تیترونیسی همخوانی دارد و سطرهای بعدی کوچک‌ترین ارتباطی با تیترونیسی ندارند، اما به لحاظ موضوعی، موضوع متن اخبار داعش را می‌توان به ۹ دسته تقسیم کرد، در نمودار ذیل این دسته‌ها و میزان فراوانی هر یک قابل ملاحظه است:

همان‌گونه که در نمودار فوق قابل ملاحظه است، تعداد موضوعات مطرح‌شده از تعداد اخبار بیشتر است علت این امر را می‌توان عدم وحدت موضوعی خبرها دانست، به‌گونه‌ای که در هر خبر چند موضوع مطرح‌شده است، نکاتی که از تحلیل محتوای متن اخبار مستنبط می‌گردد به شرح ذیل است:

این روزنامه توجه ویژه‌ای به عملیات موصل دارد، موصل مهم‌ترین پایگاه داعش در عراق است و آزادسازی آن از اهمیت بسزایی برخوردار است، بیشتر اخبار مطرح‌شده، درباره پیشروی نیروهای عراقی است، در این اخبار ایالات متحده آمریکا فرمانده عملیات و در رأس ائتلاف ضد داعش معرفی می‌شود که با عنایت به اهمیت آزادسازی این شهر برای موفقیت حزب دموکرات در انتخابات ریاست جمهوری این کشور، مقامات این کشور با جدیت مضاعفی خواستار بازپس‌گیری موصل و عقب‌راندن داعش از آن هستند، نگاهی به ترکیب واژگان صحت این ادعا را اثبات می‌کند، در بسیاری از خبرها از ترکیب اضافی «فرماندهی ایالات متحده» و «ائتلاف ضد داعش به فرماندهی آمریکا» استفاده شده است که بار ارزشی مثبت این واژگان می‌تواند بیانگر نوع جهت‌گیری روزنامه به نقش آمریکا در مبارزه با تروریست باشد که این مطلب در اخبار منتشرشده در روزهای ۶، ۱۰، ۳۱ ماه اکتبر و ۱۴ نوامبر ۲۰۱۶ مشهود است.

در اخبار پیرامون عملیات موصل سه نوع جهت‌گیری دیگر قابل ملاحظه است:

جهت‌گیری منفی نسبت به داعش به دلیل استفاده از مردم موصل به‌عنوان سپر انسانی و اقدام به عملیات تروریستی در دیگر شهرها به منظور جبران شکست‌هایش در موصل (اخبار منتشره در روزهای ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۱۸، ۱۷، ۱۰، ۸ ماه اکتبر و روزهای ۱۵، ۱۴، ۱۱، ۷، ۵، ۴، ۱ ماه نوامبر)، در همین حال جهت‌گیری مثبت به داعش با توصیف قدرت داعش در بهره‌گیری از تجهیزات نظامی مدرن و همچنین توانایی عناصر این گروه در مواجهه با

شرایط سخت و تحول به منظور حفظ بقا و بازیابی خود پس از شکست‌های سنگین، قابل لمس است، برخی از واژگان ارزشی منفی و مثبت به این شرح می‌باشند: تروریسم داعش، جنایت‌های داعش تروریست، داعش تندرو، سازمان تروریستی، تندروها، عملیات انتحاری داعش، قربانیان تروریسم داعش - مقاومت با صلابت داعش، ابتکار داعش در به‌کارگیری روش‌های جدید، تحصیلات دانشگاهی عناصر داعش، عدم سرباز گیری داعش از فقرا و کم سوادان، مدارس داعش به زبان انگلیسی، برنامه‌های روشمند داعش، تکیه دولت داعش بر تکنولوژی مدرن (اخبار منتشره در روزهای ۱۷، ۱۸، ۲۲ ماه اکتبر و روزهای ۷ و ۱۵ ماه نوامبر).

جهت‌گیری دوم پیرامون نیروهای حشد شعبی است. جهت‌گیری این روزنامه نسبت به نیروهای حشد شعبی یا همان نیروهای داوطلب مردمی به‌طور آشکارا منفی است، این نیروها در خبرهای الشرق الاوسط ابزاری برای ایران جهت پیشبرد اهدافش در منطقه معرفی می‌شوند و در برخی خبرها به‌طور مستقیم ادعا می‌شود مشارکت نیروهای حشد شعبی در بازپس‌گیری موصل، سرنوشت بسیار بدتری را نسبت به حال حاضر برای مردم موصل رقم می‌زند، در این خبرها همواره دو مسئله برای مخاطب مورد تأکید قرار می‌گیرد؛ ۱- حمایت کامل ایران از این نیروها ۲- ماهیت شیعی حشد شعبی و توطئه‌های خطرناک آنها برای تصاحب موصل (اخبار منتشره در روزهای ۹، ۱۵، ۱۷، ۲۴، ۲۹، ۳۰ ماه اکتبر و ۳ و ۱۵ ماه نوامبر). این جهت‌گیری منفی نسبت به حشد شعبی را می‌توان در کثرت به‌کارگیری واژگان ارزشی منفی در ترکیب‌های وصفی و اضافی مشاهده کرد، ترکیب‌هایی مانند: جنایت‌های حشد شعبی، شبه نظامیان تروریست، هتاک‌های حشد شعبی، شبه نظامیان فرقه‌گرا، شبه نظامیان مورد حمایت ایران و تراکبایی از این قبیل.

جهت‌گیری سوم پیرامون حضور نظامی نیروهای ارتش ترکیه در عراق و مشارکت آنها در آزادسازی موصل است. آن طور که از متن خبرها به‌دست می‌آید، گویا این امر چندان خوشایند سیاست‌گذاران روزنامه نیست، لیکن از ابراز نظر مستقیم در این باره خودداری کرده و بیشتر با استفاده از نقل قول‌های مختلف سعی دارند حضور نظامی ترکیه در عراق را ناصحیح جلوه دهند، نقل قول‌هایی از ناراضی‌تانی مقامات عراقی و امریکایی در این خصوص نظیر: (حیدر العبادی در سخنانی از حضور نیروهای ترکیه در عراق ابراز ناراضی‌تانی کرد، امریکا هرگونه حضور نظامی ترکیه در عراق را منوط به موافقت بغداد دانست).

دومین فراوانی موضوعات خبرهای داعش به عملیات تروریستی این گروه در مناطق مختلف جهان اختصاص دارد، روزنامه نگاران الشرق الاوسط در اطلاع‌رسانی این وقایع به‌مثابه یک راوی عمل کرده و این عملیات تروریستی را با جهت‌گیری خنثی برای مخاطبان نقل می‌کنند، اما در گزارش‌های تحلیلی که پیرامون عملیات تروریستی داعش تنظیم شده است، دو جهت‌گیری

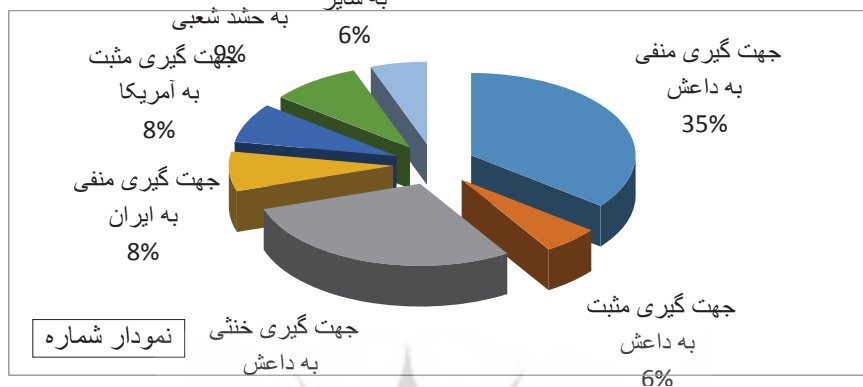
ملاحظه می‌گردد؛ در وهله نخست، عربستان را اولین و مهم‌ترین هدف داعش نشان می‌دهند که توسط این گروه و همچنین ایران و حوثی‌های یمن مورد حمله قرار گرفته است که وقوع چند عملیات تروریستی در عربستان گواه این مدعا اعلام می‌شود، در مقابل عدم وقوع عملیات این‌چنینی در ایران، بیانگر همکاری داعش با این کشور و ارادت سرکرده این گروه به ایران است، که می‌توان اذعان داشت در این گزارش‌ها، هشیاری سازمان‌های امنیتی ایران و خنثی‌شدن چند عملیات تروریستی در داخل این کشور و دستگیری تروریست‌ها در شهرهای مرزی ایران به‌طور کامل نادیده انگاشته شده است، برخی از عبارات به‌کار رفته در این خصوص، به این شرح می‌باشد؛ عمق روابط داعش و حوثی‌های یمن، تظاهر بغدادی به دشمنی با حوثی‌ها، حمایت علنی ایران از حوثی‌ها و تاریخ طولانی حمایت این کشور از داعش، روابط گسترده ایران با القاعده و میراث‌خواری داعش از القاعده، هدف قرار دادن عربستان؛ اولویت داعش و حوثی‌ها برای مباح‌نمودن مقدسات اسلامی چون حرمین شریفین و تلاش مستمر به منظور هدف قرار دادن مؤمنان و مباح‌کردن خون آنها، عربستان بین چکش ایران و سندان داعش، عربستان بین داعش و حوثی‌ها، تبعیت گروه‌های تروریست تندرو مانند حوثی‌ها از نواب صفوی و گروه فدائیان اسلام و جمهوری اسلامی ایران، سخنان تهدیدآمیز بغدادی به عربستان و ترکیه و عدم تهدید ایران طبق معمول همیشه (۲۰۱۶/۱۰/۰۶).

همان‌گونه که در نمودار شماره ۴ قابل ملاحظه است، چهارمین فراوانی موضوعات به اظهار نظر مقامات اختصاص دارد و از این منظر، سخنان و هشدارهای مقامات سازمان ملل درباره وخامت اوضاع انسانی در عراق بیشترین فراوانی را در این دسته دارد.

پیش‌تر اشاره شد که در بخشی از خبرها، روزنامه ادعایی را ضد ایران مطرح می‌کند، طرح این ادعاها بیانگر جهت‌گیری منفی و مستقیم روزنامه علیه ایران است و در عین حال از تناقضی آشکار برخوردار است، در این خبرها گاهی ایران مؤسس و حامی داعش معرفی می‌شود و گاهی کشوری قلمداد می‌شود که با هدف ایجاد بی‌ثباتی در خاورمیانه و دخالت در امور دیگر کشورها به ایجاد نیروهای حشد شعبی عراق، حزب الله لبنان و حوثی‌های یمن اقدام نموده و سعی دارد از این طریق برای خود مسیری را به سمت دریای سفید و اروپا ایجاد کند، و با حضور نظامی در سوریه به‌دنبال سرنگونی معارضان اعتدال‌گرای دولت این کشور است، هیأت تحریریه الشرق الاوسط همکاری ایران، حزب الله و روسیه با دولت سوریه در برقراری صلح در این کشور را پیمان شیطانی می‌خوانند، در همین راستا عبارات به‌کار رفته و ترکیب واژگانی و بار ارزشی منفی آنها در خور اهمیت است، عباراتی نظیر: پیمان شیطانی روسیه، ایران و دولت بشار اسد، گروه تروریستی شیعی مورد حمایت ایران، تاریخ طولانی حمایت ایران از داعش، روابط محکم ایران و القاعده، مشارکت داعش با ایران در حمایت از دولت بشار اسد، تلاش ایران برای ایجاد

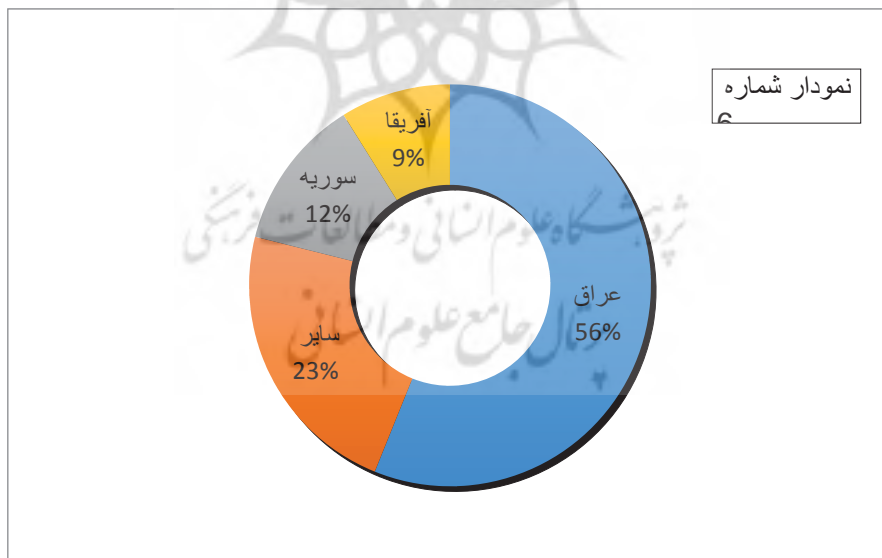
گذرگاه در عراق و سوریه، حزب الله تروریست، حزب الله طائفه‌گرا (اخبار منتشره در روزهای ۲۴، ۲۰، ۹، ۶، ۳ ماه اکتبر و ۱۵ نوامبر).

فراوانی جهت‌گیری‌های ذکرشده در نمودار ذیل قابل مشاهده است:

مکان وقوع اخبار

شایسته است در این بخش نگاهی به مکان وقوع اخبار داشته باشیم، طبق بررسی‌های صورت‌گرفته ۵۶ درصد اخبار در عراق صورت گرفته است، ۱۲ درصد در سوریه، ۹ درصد در افریقا و ۲۳ درصد در مناطق دیگر نظیر ترکیه، جنوب شرق آسیا و اروپا.

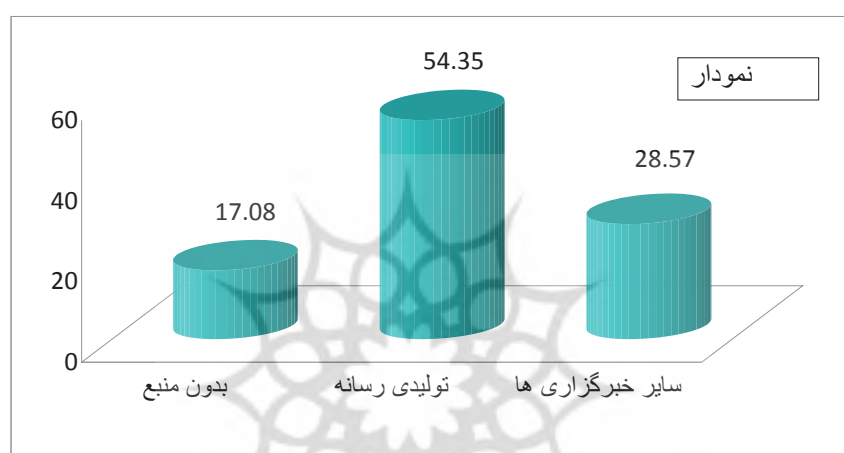

این آمارها نشان می‌دهد علی‌رغم حضور نسبتاً یکسان داعش در عراق و سوریه، لیکن توجه روزنامه به وقایع عراق بیش از سوریه است و در واقع، اخبار سوریه به‌طور کامل پوشش‌دهی

نمی‌شود و این اخبار اندک نیز در اکثر مواقع پیرامون وخامت وضع انسانی در این کشور است و از آتش‌بس‌های مقطعی و همچنین پیشروی نیروهای سوری در آزادسازی مناطق اشغالی سخنی به میان نمی‌آید.

منابع خبرها

منبع خبرهایی که الشرق الاوسط درباره داعش منتشر می‌کند و در صد فراوانی آنها به صورت نمودار ذیل قابل ملاحظه است:

حدود ۲۹ درصد اخبار و گزارش‌ها از سایر خبرگزاری‌ها نقل شده است و به نام خبرگزاری نیز اشاره شده است از این میزان ۲۵ درصد به خبرگزاری‌های اروپایی نظیر خبرگزاری فرانسه، رویترز و خبرگزاری آلمان اختصاص دارد، منبع هیچ کدام از اخبار، خبرگزاری‌های آمریکایی نیست و در حدود ۳ درصد نیز به خبرگزاری‌های محلی که در جریان دقیق وقایع قرار داشتند، استناد شده است.

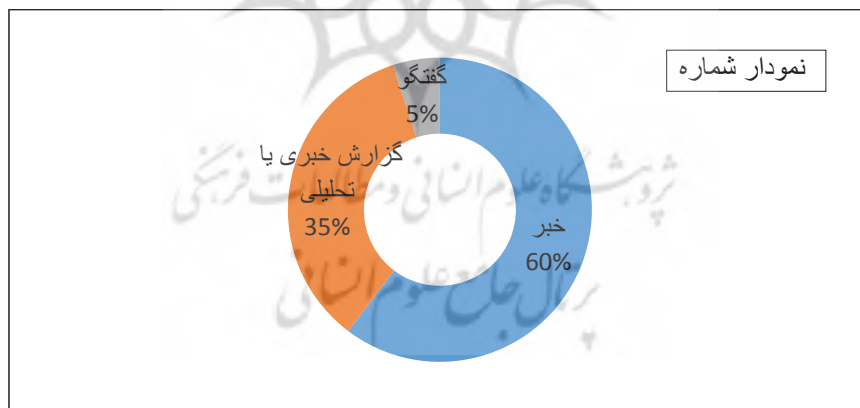
در گزارش‌های تحلیلی و خبری رسانه، منابع متعدد، مصاحبه‌ها و گفتگوهای متعددی در متن ذکر می‌شود، این تعدد منابع پسندیده است و موجبات متعادل‌سازی گزارش را فراهم می‌آورد، میرفخرایی برای متعادل به نظر رسیدن خبر چند اصل را ذکر می‌کند که «ارائه منابع، نقل قول‌های متعدد و مصاحبه‌ها همچنین ارائه منابع مخالف و موافق درباره آن خبر، از این اصول هستند» (میرفخرایی، ۱۳۸۵: ۱۴۱). در گزارش‌های تحلیلی و خبری الشرق الاوسط همان‌طور که اشاره شد، تعدد منابع، مصاحبه‌ها و نقل قول‌ها در یک خبر به وفور دیده می‌شود، لیکن این نقل قول‌ها در خدمت به جهت‌گیری و قصد نویسنده ذکر می‌شوند و می‌توان گفت تمام آراء وارده از نوع موافق هستند و نویسنده بدون رعایت اصل بی‌طرفی یا تظاهر به بی‌طرفی از هر

وسيله‌ای برای اثبات ادعای خود بهره می‌جوید و این نشان می‌دهد الشرق الاوسط حتی در انتخاب و انتشار اخبار نیز به صورت سلیقه‌ای عمل کرده و اخباری را که متناسب با خط مشی‌های رسانه باشد، با ذکر آراء موافق تحریر و منتشر می‌سازد؛ چراکه پایبندی به اصول روزنامه‌نگاری و خبرنگاری ایجاب می‌کند، روزنامه و یا خبرگزاری ضمن تلاش در جهت پوشش‌دهی کامل اخبار و اطلاعات، آنها را انتخاب و با ذکر آراء متعدد موافق و مخالف تصمیم‌گیری صحیح و نهایی را به مخاطب واگذار کند.

ما در این بخش پژوهش، این قضیه را که هیچ روزنامه و یا خبرگزاری بی‌طرف وجود ندارد، منکر نمی‌شویم و همان‌گونه که فوکو معتقد است «هیچ متن خنثی یا بی‌طرفی وجود ندارد، متن‌ها بار ایدئولوژیک دارند و هر متنی به یک منبع قدرت یا اقتدار مرتبط است و هر متنی در شرایط و موقعیت خاصی تولید می‌شود و از این رو رنگ خالق خود را همیشه به خود دارد» (یحیایی، بی‌تا: ۴)، لیکن انتظار می‌رفت به جهت پایبندی به رسالت خبرنگاری، جانب تعادل و در حقیقت فرآیند متعادل‌سازی حداقل در بخشی از خبرهای این روزنامه اجرا شود که در هیچ یک از خبرها و گزارش‌ها ملاحظه نگردید.

نوع خبر

مطالب منتشرشده در این روزنامه را می‌توان به سه دسته عمده تقسیم نمود؛ ۱- خبر، ۲- گزارش خبری یا تحلیلی و ۳- گفتگو. نمودار درصد فراوانی این انواع به شرح ذیل می‌باشد:

همان‌طور که نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد، قالب خبر بیش از سایر قالب‌ها مورد استفاده قرار گرفته است، الشرق الاوسط بیشتر برای اثبات ادعاهای خود درباره یک گروه و یا یک کشور از گزارش‌های تحلیلی استفاده می‌نماید و بیشتر این گزارش‌ها از نظر حجمی بلند می‌باشد، بررسی حجم اخبار و گزارش‌ها نشان می‌دهد در حدود ۸۵ درصد اخبار و گزارش‌ها بلند و بیش

از ۱۰ سطر می‌باشد، در حدود ۱۲ درصد متوسط و از ۷ سطر تا ۱۰ سطر است و تنها ۳ درصد به خبرهای کوتاه ۴ سطری اختصاص دارد.

طول جمله و متن طولانی از متغیرهایی هستند که قطعیت را نشان می‌دهند، هایمن معتقد است «پرگویی، نشانه پنهان‌کاری است و پنهان‌کاری بنا به هر دلیلی که باشد برخاسته از بیگانه نگه‌داشتن شنونده یا خواننده از حقایق است» و می‌توان اذعان داشت «جملات و متون طولانی در مقایسه با جملات و متون کوتاه پرابهام‌تر هستند و جملات کوتاه صراحت بیشتری دارند و یکی از عوامل قطعیت در مقابل جملات بلند می‌باشند» (نشانه‌شناسی خبر در تلویزیون، ۱۳۹۳، ۱۴۸) و همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد ۸۵ درصد اخبارها و گزارش‌های الشرق الاوسط از نوع بلند می‌باشند و عبارات و جملات به‌کار رفته نیز طولانی هستند و این موضوع بیانگر عدم قطعیت و ابهام موجود در تولیدات این روزنامه است.

نتایج

در این پژوهش ۷۵ خبر مورد بررسی قرار گرفت، در اخبار الشرق الاوسط سه نوع جهت‌گیری نسبت به داعش وجود دارد:

این روزنامه نسبت به عملیات تروریستی داعش در مناطق مختلف جهان به غیر از استان‌های سنی مذهب عراق و عربستان، جهت‌گیری خنثی دارد.

دسته دوم خبرهای این روزنامه، بیانگر قدرت و توانایی داعش است و جهت‌گیری مثبت نسبت به داعش در این دسته مشهود است.

در اخباری که پیرامون اقدامات تروریستی عناصر داعش در استان‌های اهل سنت عراق و عربستان است جهت‌گیری منفی به این گروه قابل ملاحظه است.

به طور کلی نتایج به‌دست آمده پیرامون جهت‌گیری این روزنامه در اخبار داعش به سایر گروه‌ها و کشورها به شرح جدول ذیل می‌باشد:

موضوع جهت‌گیری	نوع جهت‌گیری	طرف جهت‌گیری
قرار گرفتن در رأس کشورهای ضد تروریسم داعش	مثبت	امریکا
<ul style="list-style-type: none"> - همکاری قوی با القاعده - همکاری با داعش - ایجاد حزب الله لبنان، حوثی‌های یمن و حشد شعبی عراق برای بی‌ثباتی خاورمیانه و دستیابی به منافع - هدف قرار دادن مردم مؤمن عربستان با اجرای عملیات تروریستی در این کشور - همکاری با اسد در سرنگونی معارضان معتدل سوریه 	منفی	ایران
<ul style="list-style-type: none"> - طائفه‌گرا و تروریست - دست نشانده ایران برای پیش برد اهدافش 	منفی	حزب الله لبنان
<ul style="list-style-type: none"> - مورد حمایت ایران - تروریست - هدف قرار دادن مقدسات اسلامی و مردم عربستان 	منفی	حوثی‌های یمن
<ul style="list-style-type: none"> - حضور خودسرانه در عراق و نارزایتی مقامات عراقی و امریکایی از این بابت 	منفی غیر مستقیم	دولت ترکیه
<ul style="list-style-type: none"> - تشکیل پیمان شیطنانی با ایران و سوریه و تلاش برای سرنگونی معارضان معتدل دولت اسد 	منفی	دولت روسیه
<ul style="list-style-type: none"> - عدم توجه دولت به صدای معارضان و تلاش برای سرنگونی معارضان معتدل با کمک ایران و روسیه 	منفی	دولت سوریه
<ul style="list-style-type: none"> - مظلومیت؛ به‌دلیل اولویت قرار گرفتن در حملات تروریستی ایران، داعش و حوثی‌های یمن 	مثبت غیر مستقیم	عربستان

- سازمان صدا و سیما (۱۳۹۳) اصول خبرنگاری، ویژه کارشناسان روابط عمومی، تیر.
- سایت بی بی سی فارسی، نگاهی به استراتژی‌های رسانه‌ای عربستان سعودی، bbcpersian.net/n/q=۹۶۷
- سایت دبیرخانه شورای برنامه ریزی مدارس علوم دینی اهل سنت (۱۳۹۳) کالبدشکافی جریان داعش، فصلنامه حبل‌المتین.
- سایت ویکی پدیای فارسی و عربی، ar.m.wikipedia.org، fa.m.wikipedia.org
- سجودی، فرزانه و عظیمی‌فرد، فاطمه (۱۳۹۳) نشانه‌شناسی خبر در تلویزیون، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، سال ۲۱، شماره ۲، تابستان.
- قاسمی و رجانی، مهدی (۱۳۹۴) گفتمان داعش: تبیین ذهنیت سلفی‌گری، تهران: ستوس.
- کریپندورف (۱۳۸۳) تحلیل محتوا مبانی روش‌شناسی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
- لورنس باردن (۱۳۷۵) تحلیل محتوا، ترجمه ملیحه آشتیانی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- محمدی، علی (۱۳۸۱) شناخت عربستان و وهابیت، تهران: مشعر.
- مرکز پژوهش‌های الجزیره، ۲۰۱۴/۱۱/۲۳، «تنظیم الدولة الاسلامیة: النشأة، التأثير، المستقبل».
- مزون نوو، ژان (۱۳۵۴) فن تحلیل محتوا، ترجمه نیک‌چهره محسنی، مجله دانشکده، سال اول، شماره دوم.
- موسوی‌نسب کرمانی، سید محمدرضا (۱۳۸۴) آشنایی با روش تحلیل محتوا، مجله خانه، پیش شماره ۲، پاییز و زمستان.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شهروندی اجتماعی در کتاب‌های درسی

عزت اله پوریان^{۲۰۴}، اصغر احمدی^{۲۰۵} و سید حسین نبوی^{۲۰۶}

تاریخ دریافت: ۹۵/۸/۲۵، تاریخ تایید: ۹۶/۱/۲۶

چکیده

این مقاله حاصل پژوهشی است که طی آن همه کتاب‌های درسی مدارس ایران در سال تحصیلی ۹۴-۹۵ بررسی شده است. در پژوهش مذکور، جمعاً ۹۲ کتاب درسی شامل ۱۲۶۴۱ صفحه، با روش تحلیل محتوای کمی بررسی شد. هدف، این مقاله توصیف و تحلیل پیام‌های مربوط به «حقوق اجتماعی» و «تکالیف شهروندان» در کتب درسی است. از دو نظریه «برجسته‌سازی» و «کاشت» برای تبیین یافته‌ها استفاده کرده‌ایم. از مهم‌ترین یافته‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: در مقابل ۴ حق اجتماعی برای شهروندان، ۱۵ تکلیف به‌عهده آنها گذاشته شده است. در مقابل ۴۴ مورد حق شهروندی که در کتب درسی مختلف تکرار شده‌اند، ۶۵۸ تکلیف در کتاب‌های درسی آمده است. با بررسی مهم‌ترین اسناد بالادستی کشور یعنی قانون اساسی، سند چشم‌انداز بیست ساله و نقشه جامع علمی کشور، دریافتیم نسبت حق و تکلیف در کتب درسی با اسناد بالادستی همخوانی ندارد. به نظر می‌رسد کتاب‌های درسی عمدتاً در صدد «کاشت» انگاره مکلف‌بودن شهروندان است، تا ذی‌حق بودن آنان.

واژگان کلیدی: حقوق و تکالیف شهروندی، کتب درسی، تحلیل محتوا، آموزش و پرورش، نظریه برجسته‌سازی^{۲۰۷}، نظریه کاشت^{۲۰۸}.

۲۰۴- دانشجوی دکتری فرهنگ و ارتباطات در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی

porian79@gmail.com

ahmadi.asghar@gmail.com

abavee@gmail.com

207- Agenda setting theory

208- Cultivation theory

۲۰۵- عضو هیئت علمی جهاد دانشگاهی

۲۰۶- عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی

مقدمه و طرح مسئله

نگاهی به شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی حاکم بر فضای عمومی کشور، در کنار همه زیبایی‌ها، خوبی‌ها و ارزش‌های اجتماعی، برخی ناهماهنگی‌ها و ناسازگاری‌ها را در تمامی شئون مذکور نشان می‌دهد. به بیان دیگر، مناسبات حاکم بر جامعه در حوزه‌های مورد اشاره، رضایت عمومی را در پی ندارد. هم شهروندان از هم رنجیده خاطر می‌شوند و حتی آسیب می‌بینند و هم دولتمردان برخی انتظاراتشان از مردم محقق نمی‌شود. هم مردم فکر می‌کنند که زعمایشان به وظایف قانونی خود به‌درستی عمل نمی‌کنند و هم حاکمیت سیاسی گاه از برخی خواسته‌ها و رفتارهای توده مردم آزار می‌بیند. مثال‌های کم نیست... تمنای دولت برای انصراف از ۴۵۵۰۰ تومان معروف و کوتاه نیامدن ما شهروندان یک مثال دم‌دستی است. اصلاح‌نشدن برخورد بسیاری کارکنان دولت با شهروندان و یا به پایان نرسیدن کشفیات گاه و بی‌گاه فساد و رانت و ندیدن برخورد متناسب با مجرمان، دلخوری مردم را پی دارد.

نگاهی به مصرف آب، گاز، برق، دارو، تلفن و استفاده از خودروی شخصی در ترافیک‌های سرسام‌آور و موارد فراوان دیگر، نشان‌دهنده نوعی بحران است؛ بحرانی که می‌توان گفت دست کم، بخشی از آن ناشی از عدم «آموزش شهروندی» در مدارس است. از طرفی فضای مدرسه، برای دانش‌آموزان جذاب نیست! برای معلم‌ها هم همین‌طور؛ کودکانمان آموزش‌های لازم را برای تبدیل شدن به شهروندانی آگاه به حقوق و تکالیف خود نمی‌بینند. اگر هم دریافت می‌کنند، به‌کار نمی‌گیرند. در عین حال انصاف نیست همه این از ریختافتادگی‌ها را از چشم آموزش و پرورش کم‌بودجه و پُرهزینه ببینیم، اما حق داریم پرسیم آموزش و پرورش از طریق کتاب‌های درسی چه موضوعاتی را آموزش می‌دهد؟ کدام موضوعات را «برجسته» می‌کند؟ این نهاد باعث «کاشت» و شکل‌گیری چگونه ذهنیتی برای دانش‌آموزان می‌شود؟ تربیت انسانی فرمانبردار و مطیع را در دستور کار دارد یا شهروندی صاحب حقوق و تکالیف متوازن؟ اینها سؤال‌های کلیدی مقاله پیش رو است.

در انجام این تحقیق، پس از ارائه تعریف و روشن‌نمودن متغیر شهروندی، در پی یافتن رد پای آن در کتب درسی به‌کندوکاو پرداختیم. هم‌زمان نقشی که به آموزش و پرورش در اسناد بالادستی نظام از قبیل قانون اساسی، سند چشم‌انداز و سند نقشه جامع علمی کشور محول شده، مورد بررسی قرار گرفت تا معلوم شود میزان پرداختن به آموزش شهروندی در کتب درسی به چه میزان با وظیفه آموزش و پرورش تناسب دارد و آیا اساساً حق داریم این نهاد را در جایگاه «متهم» قرار دهیم یا خیر؟

تعاریف مفهومی

شهروندی^{۲۰۹}

مفهوم «شهروندی» برگرفته از واژه لاتین «سیویتاس»^{۲۱۰} است که به فرد صاحب حقوق سیاسی ساکن در دولت‌شهرها^{۲۱۱} اطلاق می‌شد (قادری، ۱۳۷۹). تعاریف مختلفی از شهروندی در گذر زمان ارائه شده است، اما گرانیگاه اساسی توجه به شهروندی را می‌توان در دو کلیدواژه «حق شهروندی»^{۲۱۲} و «تکلیف شهروندی»^{۲۱۳} جستجو کرد.

شهروندی مفهومی به‌هم‌پیوسته از حقوق و وظایف مدنی، سیاسی و اجتماعی است که به‌مثابه نوعی پایگاه، شان و عضویت اجتماعی به تمامی افراد جامعه اعطاء شده است و فارغ از تعلقات طبقاتی، نژادی، مذهبی و اقتصادی، همگان را یکسان و برابر فرض گرفته و آنها را واجد حق برخورداری از تمامی امتیازات، منابع و مزایای حاصله از جامعه می‌داند و نهایتاً مسئول، مکلف و موظف به مشارکت در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، محسوب می‌نماید (مک لین، ۱۹۹۶). به باور مارشال نیز، شهروندی یعنی مجموعه‌ای از تعهدات دولت و تکلیف مردم و تعهداتی که نظم سیاسی موجود به مردم می‌دهد و تکالیفی که از آنها انتظار دارد (مید، ۱۳۸۱: ۲۱۵).

انواع حقوق شهروندی

«توماس مارشال» جامعه‌شناس انگلیسی را می‌توان مهم‌ترین نظریه‌پرداز مفهوم شهروندی دانست؛ زیرا پیشینه ظهور مفهوم شهروندی به‌عنوان یک ابزار مهم تحلیلی در ادبیات جامعه‌شناسی به نظریات وی برمی‌گردد. «مارشال» سه نوع حقوق شهروندی را از یکدیگر تفکیک می‌کند:

۱- **حقوق مدنی:** نخستین حقی است که در جامعه به‌وجود آمده است. حقوق مدنی عبارت از حقوقی است که امکان تملک دارایی‌ها، التزام به قراردادهای، آزادی‌های حزبی و آزادی فکر و اندیشه را فراهم می‌کند. ایجاد توقعات برابر و قضاوت بی‌طرفانه در نظام حقوقی نسبت به همه شهروندان؛ از جمله حقوق شهروندی مدنی است.

209- Citizenship

210- Civitas

211- Polis

212- Citizenship Right

213- Citizenship obligation /Duty

۲- حقوق سیاسی: عبارت است از حقوقی که امکان مشارکت مردم را در تصمیمات عمومی کشور با تشکیل احزاب سیاسی و برگزاری انتخابات فراهم می‌کند. شهروندی سیاسی این امکان را فراهم می‌کند که هر یک از شهروندان امکان دسترسی مستقیم به موقعیت‌های سیاسی در مقام رهبری احزاب، دولت و یا سایر حلقه‌های قدرت را به‌دست آورند.

۳- حقوق اجتماعی: عبارت از حقوقی است که امکانات رفاهی - حمایتی از فرد و خانواده‌های آسیب‌پذیر را به‌منظور ایجاد تعادل در زندگی رفاهی آنها فراهم می‌آورد. به‌طور معمول حقوق اجتماعی شامل کمک‌های مالی و رفاهی به افراد کهنسال، معلول و افراد و خانواده‌های بی‌کار می‌شود. حقوق اجتماعی همچنین شامل فراهم‌آوردن شرایط مساوی بهره‌مندی از امکانات آموزشی، مسکن و سلامتی برای همه اعضای جامعه است (عاملی، ۱۳۸۰).

لازم به توضیح است که در مقاله پیش رو تقسیم‌بندی مارشال به‌عنوان چارچوب مفهومی مدنظر است، از این‌رو به‌عنوان مثال «آزادی بیان» ذیل «حقوق مدنی» جای‌گذاری شده است و در زمره حقوق اجتماعی یا سیاسی نیست، در عین حال که در تحقیق ما «آزادی بیان» به‌عنوان مفهومی مستقل مورد بررسی قرار گرفت و جای‌گرفتن آن ذیل حقوق مدنی، سیاسی و یا اجتماعی در اصل نتیجه کار، بی‌اثر بوده است.

تکالیف شهروندی

به‌طور خلاصه گفتمان تکلیف‌محور بر مفهوم «شهروند خوب» دلالت دارد و شهروند خوب کسی است که مالیاتش را بپردازد، از قانون اطاعت کند، زمانی که فراخوانده شود به ارتش خدمت کند و در مجموع هر چه حکومت بخواهد انجام دهد و در زمان انتخابات کار او این است که به تعدادی از رهبرانی که آنها را لایق می‌پندارند، رأی دهد. در مجموع، شاخص‌های تکالیف شهروندی را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. پرداخت مالیات و عوارض؛ ۲. احترام به قانون؛ ۳. دفاع از سرزمین؛ ۴. خدمت نظام وظیفه؛ ۵. شرکت در کارهای داوطلبانه (کاستلز و دیویدسون، ۱۳۸۲: ۲۱۷)؛ ۶. آگاهی و اطلاع از اخبار و مسائل کشور؛ ۷. شرکت در انتخابات (شیانی، ۱۳۸۲: ۲۳۷).

مبانی نظری

در شرایطی که بناست پیام‌های موجود در کتاب‌های درسی را تحلیل محتوا کنیم دو نظریه اصلی که فرا رویمان قرار می‌گیرد «نظریه برجسته‌سازی» و «نظریه کاشت» است. برای فهم ایده‌ها و برنامه‌های مؤلفین کتب درسی، از طریق مطالعه متون درسی این دو نظریه راهگشا و مناسب هستند. نظریه برجسته‌سازی به تعبیری اولویت‌های ذهنی مؤلفین کتب را نشان

می‌دهد. در حالی که این نظریه مدعی است رسانه‌ها «اولویت‌های ذهنی مخاطبین را تعیین می‌کنند». از این گزاره می‌توان نتیجه گرفت محتوای ارائه‌شده در کتب درسی در نشانگر اولویت ذهنی صاحبان رسانه (در اینجا مؤلفین کتب درسی) هم هست. مؤلفین کتب درسی، پیام‌هایی را برجسته می‌کنند که برای خود ایشان برجسته است و یا دست کم به آنها ابلاغ شده است. نظریه کاشت نیز شیوه‌های انگاره‌سازی و شکل‌دهی به ذهنیت مخاطبین توسط رسانه‌ها (در اینجا مؤلفین کتب درسی) را بیان می‌دارد.

برجسته‌سازی: نظریه برجسته‌سازی مدعی تأثیر رسانه‌ها بر شناخت و نگرش مردم و تعیین اولویت‌های ذهنی آنان از طریق انتخاب و برجسته‌سازی بعضی از موضوعات و رویدادها است. به این معنا که رسانه‌ها با برجسته‌ساختن بعضی از موضوع‌ها و رویدادها، بر آگاهی و اطلاعات مردم تأثیر می‌گذارند (مهدی زاده، ۱۳۸۹: ۵۹).

نظریه کاشت: «جرج گربنر» نظریه‌پرداز امریکایی و همکارانش در پژوهش‌هایی که منجر به شکل‌گیری نظریه «کاشت» در ارتباطات شده است، نشان می‌دهند که مخاطبان پرمصرف رفتارهای خشونت‌آمیز و مجرمانه در تلویزیون، نسبت به دنیای پیرامون خود دچار نگرانی می‌شوند و می‌ترسند که قربانی رفتارهای خشونت‌آمیز و مجرمانه بشوند و لذا به دیگران کم‌تر اعتماد می‌کنند. «گربنر» استدلال می‌کند، اهمیت رسانه‌ها نه در تشکیل «توده»، بلکه در خلق «راه‌های مشترک انتخاب و نگرستن به رویدادها» است که با استفاده از «نظام‌های پیام مبتنی بر فناوری» عملی می‌شود و به راه‌های مشترک نگرستن و فهم جهان می‌انجامد. او همین را «کاشت الگوهای انگاره‌ای غالب» می‌خواند. در واقع، رسانه‌ها به‌ویژه تلویزیون گرایش به این دارند که روایت‌هایی یکسان و نسبتاً مورد وفاق از واقعیات اجتماعی ارائه و مخاطبان خود را نیز سازگار با آن «فرهنگ‌پذیر» کنند. گربنر می‌گوید: کاشت در وهله نخست، درباره فرایند فرهنگی داستان‌گونه است؛ بنابراین مهم است که چه کسی فرصت داستان‌گویی به‌دست می‌آورد و داستان‌های چه کسانی گفته می‌شود (مهدی زاده، ۱۳۸۴: ۴۰-۳۵).

گربنر در واکنش به بعضی انتقادات مبنی بر اینکه کار کنترل سایر متغیرها در این نظریه انجام نشده است، دو مفهوم تازه «جریان اصلی»^{۲۱۴} و «تشدید»^{۲۱۵} را به نظریه خود افزود. «جریان اصلی» اشاره‌ای به تأثیرات تلویزیون در تثبیت و یکسان‌سازی دیدگاه‌ها در داخل جامعه است. اگر برنامه‌های تلویزیونی خشونت را بیشتر به تصویر بکشند، بینندگان پرمصرف باور می‌کنند که جهان واقع، به‌همان اندازه خشن است. به‌عبارتی بستر نفوذ و تهنشت [ذهنی] جریان اصلی تماشای زیاد تلویزیون یا همان بینندگان پرمصرف است، لذا تعبیر و تفسیر تلویزیونی‌شده

زندگی، به عنوان جریان اصلی رایج می‌شود و نفوذ می‌کند (همان: ۳۲). مفهوم جریان‌سازی اصلی مدعی است «تلویزیون چشم‌اندازهای مشترک را کشت می‌کند و بیانگر نوعی همگن‌سازی دیدگاه‌هاست» (همان: ۳۴)، به زعم ما کتاب‌های درسی که در سطحی وسیع و از ۷ تا ۲۰ سالگی کودکان و نوجوانان را همان‌گونه تحت تأثیر قرار می‌دهد و نوعی جریان اصلی در همگن‌سازی دیدگاه‌ها محسوب می‌شوند.

«تشدید» نیز زمانی روی می‌دهد که اثر «کاشت» در گروهی خاص از جمعیت بیشتر می‌شود. برای مثال تماشاگران پرمصرف اعم از زن و مرد بیشتر از تماشاگران کم‌مصرف احتمال دارد بپذیرند که ترس از جنایت یک مشکل جدی است، اما گروهی که با تأکید بیشتری این نظر را قبول دارند، گروه «زنان» تماشاگر پرمصرف هستند؛ زیرا به نظر می‌رسد شکنندگی خاص آنها در برابر جنایت عرضه‌شده در تلویزیون، همساز و تشدید می‌شود (سوروین و تانکارد، ۱۳۷۸ به نقل از مهدی زاده، ۱۳۸۴: ۳۵).

سید محمد مهدی‌زاده نویسنده کتاب «نظریه کاشت و دریافت در ارتباطات» (داور پژوهش حاضر) در گفتگو با نگارنده مدعی شد با کمک نظریه کاشت می‌توان به تحلیل پیام‌های سایر رسانه‌ها؛ از جمله کتاب‌های درسی پرداخت. او معتقد است این که چه کسی فرصت داستان‌گویی در کتب درسی را دارد و یا چه قصه‌هایی برای دانش‌آموزان در کتاب‌های درسی در نظر گرفته می‌شوند، نوعی «کاشت» انگاره در ذهن مخاطب است. همچنان‌که تحقیقات مختلفی با استفاده از نظریه کاشت در خصوص آثار سایر رسانه‌ها از قبیل مطبوعات انجام گرفته است از جمله، پژوهش «رسانه‌ها، جرایم اجتماعی و امنیت و آگاهی شهروندان» که به تحلیل نقش مطبوعات در ایجاد امنیت و آگاهی شهروندان با استفاده از این نظریه پرداخته است (پوریان، ۱۳۸۸).

جایگاه آموزش و پرورش در اسناد بالادستی

این بخش به منظور تشریح وظایف آموزش و پرورش در زمینه آموزش شهروندی بر اساس اسناد بالادستی ارائه می‌شود. با عنایت به اینکه در پژوهش حاضر در پی یافتن پیام‌های مربوط به حقوق اجتماعی و تکالیف شهروندان در کتب درسی هستیم، لازم است بدانیم آیا آموزش و پرورش در این زمینه، وظیفه‌ای به عهده دارد یا اینکه ما یک‌طرفه به قاضی رفته‌ایم؟ در ادامه، به بررسی جایگاه حقوق و تکالیف شهروندان در سه سند بالادستی کشور شامل؛ قانون اساسی، سند چشم‌انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران و سند نقشه جامع علمی کشور می‌پردازیم.

حقوق اجتماعی شهروندان در قانون اساسی

اصل ۲۸: دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون، برای همه افراد، امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد نماید.

اصل ۲۹: برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، ازکارافتادگی، بی‌سرپرستی، در راه‌ماندگی، حوادث و سوانح، نیاز به خدمات بهداشتی‌درمانی و مراقبت‌های پزشکی به‌صورت بیمه و غیره، حقی است همگانی. دولت موظف است طبق قوانین از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای یک‌یک افراد کشور تأمین کند.

اصل ۳۰: دولت موظف است وسایل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسایل تحصیلات عالی را تا سر حد خودکفایی کشور به‌طور رایگان گسترش دهد.

اصل ۳۱: داشتن مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی است. دولت موظف است با رعایت اولویت برای آنها که نیازمندترند (به‌خصوص روستانشینان و کارگران) زمینه اجرای این اصل را فراهم کند.

اصل ۴۳: برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، با حفظ آزادی او، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران بر اساس ضوابط زیر استوار می‌شود: ۱- تأمین نیازهای اساسی: مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه ۲- رعایت آزادی انتخاب شغل، و عدم اجبار افراد به کاری معین و جلوگیری از بهره‌کشی از کار دیگری.

سند چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران

بر مبنای این سند، ایران باید در علم و فناوری در سال ۱۴۰۴ دارای ویژگی‌های زیر باشد:

- ۱- برخوردار از انسان‌های فعال، مسئولیت‌پذیر، ایثارگر، مؤمن، رضایت‌مند، برخوردار از وجدان کاری، انضباط، روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی و... علاوه بر این در این سند، برای ایران ۱۴۰۴ ویژگی‌های دیگری چون «برخوردار از سلامت»، تعیین شده است. همچنین بر اساس این سند، داشتن «شهروندان سالم»، «مسئولیت‌پذیر»، «رضایت‌مند»، «برخوردار از وجدان کاری»، «منضبط»، «دارای روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی» از اهداف سند چشم‌انداز است و از آنجا که دولت از اصلی‌ترین ارکان تحقق سند چشم‌انداز است، به تبع آن، وزارت آموزش و پرورش نقش مهمی در تربیت و تحقق انواع شهروندی مورد اشاره در سند چشم‌انداز و تحقق برعهده دارد.